

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Михайлик Олександр Григорович - кандидат юридичних наук, докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

УДК 343.85

В статье рассмотрены специально-криминологические меры предупреждения насилия в учреждениях исполнения наказания. Отмечено, что для обеспечения предотвращения насилия в учреждениях по исполнению наказания привлекаются силы и средства, имеющиеся в их распоряжении. Доказано, что использование оперативными работниками, начальниками социально-психологического отделения; психологами; дежурными отдела надзора и безопасности, отдела охраны специально-криминологических мер предупреждения уменьшит количество насилия в учреждениях по исполнению наказания.

Ключевые слова: меры, предотвращение, учреждение, осужденные, насилие, наказание.

Articolul dispută măsuri criminologice speciale pentru prevenirea violenței în instituțiile de executare a pedepselor penale. Se menționează că pentru a asigura prevenirea violenței în instituțiile de detenție, se folosesc forțele și mijloacele de care dispun. Este creată această utilizare de către lucrătorii operaționali, șefi ai departamentului socio-psihologic; psihologi; ofițeri de serviciu ai departamentului de supraveghere și securitate, ai departamentului de protecție a măsurilor criminologice speciale pentru a reduce cantitatea de violență în instituțiile penale

Cuvinte cheie: măsuri, prevenire, instituție, condamnați, violență, pedeapsă.

The article deals with special-criminological measures for the prevention of violence in penitentiary institutions. It is noted that in order to prevent violence in penitentiary institutions, all forces and means available in these institutions are involved. It is proved that using operational staff; heads of social-psychological department; psychologists; regular changes in the supervisory and security department, and the department for the protection of special and criminological measures will reduce the number of violence in penitentiary institutions.

Key words: measures, prevention, institution, convicts, violence, punishment.

Постановка проблеми та актуальність статті. Розглядаючи питання використання персоналом спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильству в установах виконання покарань, варто звернути увагу на той факт, що взагалі запобігання насильству серед засуджених в установах виконання покарань – це різновид соціально-профілактичної діяльності адміністрації установ виконання покарань, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні вчинення персоналом та засудженими умисних дій, які

направлені на вчинення насильства в місцях несповоди.

До речі, дослідження насильства в установах виконання покарань показало, що запобігання насильству в цих установах здійснюється не тільки нормами різних галузей законодавства: адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, оперативно-розшукового, а і різними підзаконними нормативно-правовими актами, що містять приписи про заходи і засоби запобіжної діяльності, а також психологічними заходами.

Розглянемо правове регулювання запобігання насильству в установах виконання покарань. На нашу думку, таке регулювання варто проводити у чотирьох напрямках: 1) матеріально-правовому; 2) процесуально-правовому; 3) організаційно-управлінському; 4) оперативно-розшуковому. На підставі чого робимо висновок, що правове регулювання запобігання насильству в установах виконання покарань становить сукупність взаємопов'язаних між собою і різнобічно співвіднесених матеріально-правових, процесуально-правових, організаційно-управлінських та оперативно-розшукових норм, які регулюють запобіжну діяльність персоналу установ виконання покарань з метою запобігання вчинення насильства серед засуджених.

Щодо психологічних заходів запобігання насильству в установах виконання покарань, то варто наголосити, що саме вони забезпечують безперервне психологічне обстеження засуджених, які перебувають у дільниці карантину, діагностики і розподілу для виявлення осіб, що мають схильність до протиправної поведінки, вчинення або прояву насильства.

Метою статті є розгляд спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в установах виконання покарань.

Теоретичною базою написання статті стали праці Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, Л. В. Багрій-Шахматова, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Є. М. Бодюла, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, М. Я. Гуцуляка, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, О. О. Книженко, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Литвака, С. С. Мірошниченка, В. А. Мисливого, Ю. В. Орла, М. С. Пузирьова, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, П. В. Хряпінського, П. Л. Фріса, С. В. Царюка, О. О. Шкути, Н. С. Юзікової, І. С. Яковець та ін.

Основний зміст статті. Спеціально-кримінологічне запобігання насильству в установах виконання покарань не може існувати окремо від інших заходів, а тому воно суттєво доповнює та конкретизує загально-соціальне запобігання та одночасно виступає фактором підвищення його ефективності. Враховуючи той факт, що у юридичній літературі немає уста-

леного визначення поняття «спеціальні (спеціально-кримінологічні) заходи запобігання насильству», ми поставили за мету усунути цю прогалину і надати його авторське визначення.

Такий підхід вбачається більш оптимальним, оскільки одні автори паралельно зі спеціальними заходами виділяють правові заходи [1, с. 143–148], інші в систему спеціальних заходів включають і покарання [2, с. 108]; [3, с. 68], оскільки на їх думку застосування норм права спрямовано і на запобігання злочинам.

Існує й більш загальне визначення поняття спеціальних заходів запобігання – це ті способи впливу, які застосовуються у зв'язку з необхідністю усунення криміногенних чинників або інтенсифікації чинників, що перешкоджають злочину і не переслідують жодних завдань, не пов'язаних із виконанням велінь кримінального закону [2, с. 157–158].

Вітчизняні дослідники визначають спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в установах виконання покарань як діяльність органів і установ виконання покарань, що спільно з іншими суб'єктами цього запобігання злочинам спрямована на виявлення та усунення (блокування, нейтралізацію) причин, умов та інших детермінант злочинності в місцях позбавлення волі [3, с. 259–260].

Однак варто наголосити, що «злочин» і «насильство» вчинені в установах виконання покарань не є тотожними, оскільки за змістом і характером дій вони хоча і мають тісний зв'язок, але мають власний предмет походження. Отже, не заглиблюючись у суть проблеми, робимо висновок, що і злочин, і насильство, вчинені в установах виконання покарань, несуть у собі певну загрозу безпеці як персоналу, так і засудженим. Таким чином, призначення та цілеспрямованість заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильству в установах виконання покарань направлено на недопущення з боку персоналу і засуджених його вчиняти.

На відміну від загальносоціальних заходів запобігання насильству в установах виконання покарань, спеціально-кримінологічні заходи є конкретнішими і змістовнішими для персоналу місць несвободи. Передусім вони виконують завдання усунення, нейтралізації,

мінімізації криміногенних чинників серед засуджених і ув'язнених у місцях несвободи.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань включають у себе:

- порушення засудженими або персоналом принципу невідворотності покарання. Особливо таке насильство може проявлятися при не бажанні особи, засудженої за вчинений злочин, дотримуватися вимог, встановлених у виправній колонії чинним законодавством;

- сам факт вчинення насильства в установах виконання покарань негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені злочини;

- суспільна небезпека проявів насильства в установах виконання покарань збільшується ще й через те, що засуджені, які вчиняють такі дії, у ряді випадків втягують у злочинну діяльність інших засуджених, що породжують, з одного боку бездіяльність адміністрації установ виконання покарань, а з іншого – безкарність тих, хто вчиняє насильство;

- найбільшу небезпеку насильство в установах виконання покарань становить коли засуджені нападають на адміністрацію або персонал установи виконання покарань з метою усунення перешкод для здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для чинення збройного опору при подальшому їх затриманні, особливо під час втечі, а також для вчинення нових злочинів і особливо тяжких. А тому ми поділяємо позицію О. М. Джужі та В. В. Василевича, що такі заходи мають часові рамки, локалізовані в часі та просторі, природно доповнюють і конкретизують загальносоціальні заходи [5, с. 175].

До речі, відомий вітчизняний кримінолог О. Г. Колб вважає, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в установах виконання покарань має розглядатися як вид практики на концептуальній науковій основі, спрямованої на недопущення антигромадських виявів у місцях позбавлення волі, де запобігання виступатиме як певна сукупність ідей, концепцій, наукових гіпотез, проектів, практичних рі-

шень, спрямованих на забезпечення відповідної діяльності держави і суспільства.

Крім того, зазначений вид запобігання злочинам, на думку вченого, має прагнути до того, щоб усунути антигромадську поведінку і тим самим створити умови нормального функціонування установ виконання покарань [3, с. 259].

Отже, спеціально-кримінологічні заходи запобігання насильству в установах виконання покарань покликані здійснювати безпосередній вплив на засуджених схильних до вчинення насильства під час відбування ними кримінального покарання. Такий підхід до спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в установах виконання покарань дозволяє:

- забезпечити виявлення персоналом установ виконання покарань на ранній стадії перебування засудженого причин та умов можливого вчинення ним насильства;

- використовувати адміністрацією установи виконання покарань різноманітних засобів запобігання насильства серед засуджених та ув'язнених;

- перешкоджати проявам насильства в установах виконання покарань та настанню суспільно небезпечних та інших шкідливих наслідків, які негативно можуть вплинути на нормальну діяльність установ виконання покарань;

- своєчасно проводити спеціально-кримінологічні заходи запобігання персоналом насильства в установах виконання покарань.

Отже, мета спеціально-кримінологічного запобігання насильству в установах виконання покарань має сприяти практичному досягненню цілей запобігання, зокрема:

- ізоляції та охороні засуджених;

- постійному нагляду для усунення можливості вчинення засудженими насильства та нових злочинів;

- дисциплінарній практиці, тобто застосування заходів заохочення і стягнення;

- застосуванню особливих заходів безпеки (заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї);

- застосуванню технічних засобів для недопущення проникнення до засуджених забо-

ронених предметів, що можуть бути використані ними для вчинення протиправних дій;

- установленню обмежень і суворо регламентованого порядку спілкування засуджених з особами, які не є співробітниками установ виконання покарань;

- здійсненню оперативно-розшукових заходів виявлення та нейтралізації насильства в установах виконання покарань.

Крім того, практика діяльності установ виконання покарань свідчить, що спеціально-кримінологічне запобігання насильства в установах виконання покарань становить собою різні заходи, які проводяться за участі оперативних підрозділів, які спеціально спрямовані на недопущення вчинення в установі виконання покарань насильства, в конкретних групах, у яких виникають конфліктні ситуації та мають місце негативні явища, а також формуються антисупільні установки.

Як наслідок, зазначений рівень запобігання насильства в установах виконання покарань передбачає:

- забезпечення безпеки засуджених і персоналу установи виконання покарань;

- максимальну гуманізацію процесу виконання та відбування покарання, за яким усувалась б невинуватена жорсткість, прояви субкультури як з боку персоналу установи виконання покарань, так і окремої групи засуджених;

- диференційовану роботу із засудженими залежно від рівня кримінальної зараженості особи (враховуючи при цьому їх злочинний досвід);

- вивчення конкретних осіб і груп засуджених, виявлення серед них тих, хто може вчинити насильство, його мотиви та адресний запобіжний вплив на них тощо.

Серед спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в установах виконання покарань можна виділити удосконалення порядку та умов відбування засудженими кримінального покарання через: переосмислення визначення мети, завдань та функцій кримінального покарання [6, с. 159], переосмислення теорії кари, виправлення та ресоціалізацію засуджених [7, с. 11], соціальну реадaptaцію частини правопорушників [8, с. 129], пом'якшення

каральної політики та гуманізації умов відбування покарання в аспекті узгодження їх з міжнародно-правовими стандартами поводження з ув'язненими в кримінально-виконавчих установах, удосконалення практики організації виконання покарань [9, с. 190].

До заходів спеціально-кримінологічного запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи варто віднести й застосування персоналом місць несвободи засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК України) [10]. Такий підхід пов'язаний з тим, що зазначені заходи були впроваджені наукою радянського виправного права і дістали подальший розвиток і трансформацію в кримінально-виконавчому законодавстві України.

Зокрема, як зауважує вітчизняний учений А.І. Богатирьов, новелою КВК України 2003 року стало запровадження до переліку цих засобів громадського впливу, а завдяки останнім тенденціям пенітенціарної теорії і практики цей перелік поповнився таким заходом, як пробація, хоча остання позиція є доволі дискусійною [11, с.].

Більше того, варто підтримати позицію вітчизняних учених, що застосування засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, крім персоналу органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, на загальносоціальному рівні запобігання насильству серед засуджених доцільно залучати інші соціальні інституції, зокрема, і працівників уповноваженого органу з питань пробації, волонтерів та інших осіб, які можуть сприяти досягненню мети покарання.

Хоча такий підхід до проблеми запобігання насильству в установах виконання покарань є дискусійним, оскільки працівники уповноваженого органу з питань пробації забезпечують виправлення і ресоціалізацію засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, і прояви насильства серед даної категорії засуджених можуть мати місце на роботі, в сім'ї чи в громадських місцях, а також при вчиненні ними нового злочину.

Проведене нами опитування персоналу установ виконання покарань (Київської, Одеської, Харківської, Чернігівської та Чер-

каської області) показало, що серед спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в установах виконання покарань найбільш ефективними визнано: виявлення на стадії прибуття до установи виконання покарань засуджених, схильних до вчинення насильства (73 %); усунення детермінуючих чинників вчинення насильства під час відбування покарання (16 %); розроблення спеціальних заходів запобігання насильства серед засуджених і ув'язнених (11 %).

Вивчаючи судову практику застосування вітчизняними судами кримінального закону щодо вчинення насильства в місцях несвободи, ми встановимо, що у структурі злочинності в місцях несвободи насильство завжди має свій внутрішній смисл і вчиняється воно раді досягнення конкретної мети. Більше того, вчинення насильства в місцях несвободи є суспільно небезпечним діянням завдяки тому, що він посягає на державу, правосуддя і спрямований на підриг авторитета установи виконання покарань Міністерства юстиції України в очах інших засуджених [12, с. 172].

Варто також зазначити, що для забезпечення запобігання насильства в установах виконання покарань залучаються сили і засоби, наявні в установах виконання покарань: начальник соціально-психологічного відділення; психологи; оперативні працівники; чергові зміни відділу нагляду і безпеки, відділу охорони; виробничий персонал; інженерно-технічні засоби охорони та нагляду.

При цьому чітко визначення етапів запобіжної діяльності основних суб'єктів здійснення тих або інших видів діяльності, розмежування функцій різних служб щодо її здійснення багато в чому залежить від професійності та компетентності персоналу місць несвободи. Запобігання насильства в установах виконання покарань передбачає діяльність у цьому напрямі всіх служб установи виконання покарань.

Вищевикладене дозволило нам:

– по-перше, визначити низку спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильству в установах виконання покарань, зокрема: інформаційного (аналітична робота, облік осіб, схильних до вчинення насильства), ор-

ганізаційного (підвищення кваліфікації працівників оперативних підрозділів установ виконання кримінальних покарань) та психологічного (обстеження засуджених, психологічне консультування, виявлення негативних процесів у міжособистісних відносинах, розв'язання конфліктів) забезпечення;

– по-друге, обґрунтувати гіпотезу на доктринальному рівні, завдяки чому доведено, що вказані заходи застосовуються персоналом органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, виходячи з аналізу матеріалів кримінального провадження, вироку суду, а також з урахуванням соціально-демографічних кримінально-правових та кримінально-виконавчих ознак засудженого;

– по-третє, сформульовано авторське визначення спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильству в установах виконання покарань – це кримінально-виконавчі, кримінологічні, оперативно-розшукові та психологічні заходи, які здійснюються персоналом установ виконання покарань з метою виявлення та запобігання причин і умов вчинення засудженими насильства.

Література

1. Карпец И. И. Проблема преступности. Москва, 1969. 168 с.
2. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (вопросы теории). Львов, 1976. 212 с.
3. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ, 2013. 620 с.
4. Sutherland Edwin H., Cressey Donald R. Principles of Criminology. Ed. 7 th. Chicago, Ill., 1966. 721 p.
5. Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. та ін. Профілактика злочинів: підруч. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2011. 720 с.
6. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя, 2007. 286 с.
7. Радов Г. О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997.-

№ 2. С. 11–52. 8. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посібник. Луцьк, 2005. 494 с.

9. Абакумова Ю. В., Денисов С. Ф., Денисова Т. А. й ін. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії: монографія / за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя, 2012. 292 с.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липн. 2003 р. № 1129-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення: 06.03.2019).

11. Богатирьов А.І. Спеціально кримінологічні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи. Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія і практика). Випуск. 14, 2019. С.

12. Михайлик О. Г. Вплив деяких чинників на насильство в місцях несвободи. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення[Текст]: матеріали міжвузів. наук-практ. круглого столу (Київ. 22 берез. 2019р.) / [редкол: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін]. Київ : Нац. акад.. внутр. справ. 2019. С. 170-172.

Mykhailik O. H.

Special-criminological measures for the prevention of violence in penitentiary institutions

The article deals with special-criminological measures for the prevention of violence in penitentiary institutions. It is noted that in order to prevent violence in penitentiary institutions, all forces and means available in these institutions are involved. It is proved that using operational staff; heads of social-psychological department; psychologists; regular changes in the supervisory and

security department, and the department for the protection of special and criminological measures will reduce the number of violence in penitentiary institutions.

It is proved that in order to apply the measures of correction and resocialization of convicts, other than the personnel of the organs and penal institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, at the general social level prevention of violence among convicts it is expedient to involve other social institutions, in particular, employees of the authorized body on probation, volunteers and other persons who can contribute to the purpose of punishment.

The article outlines a number of special-criminological measures to prevent violence in penitentiary institutions, in particular: information (analytical work, account of persons inclined to commit violence), organizational (upgrading of the personnel of operational units of penitentiary institutions) and psychological (inspection of convicts, psychological counseling, detection of negative processes in interpersonal relations, conflict resolution) provision.

The hypothesis has been substantiated on the doctrinal level, which has proved that these measures are applied by the personnel of the organs and institutions of punishment of the Ministry of Justice of Ukraine, based on the analysis of the materials of criminal proceedings, the verdict of the court, as well as taking into account the socio-demographic criminal-law and criminal-executive characteristics of the convicted person.

The author's definition of special-criminological measures to prevent violence in penitentiary institutions is formulated. These are criminal-executive, criminological, operative-search and psychological measures carried out by personnel of penitentiary institutions in order to identify and prevent the causes and conditions of violence in penitentiary institutions committed by convicts.

Key words: measures, prevention, institution, convicts, violence, punishment.